

סימן כו - הרמת מתג פחת בשינוי ביום טוב

שאלה

ביום טוב שני של ראש השנה בבורק, קפץ לנו החשמל בבית. המשמעות: אין מיחם, אין פלטה ואין מזגן. אין לנו גוי זמין בסביבה. האם מותר באופן כלשהו להרים את מתג הפחת, כדי להחזיר את החשמל?

תשובה

ככלל אין להתיר להרים את מתג הפחת אפילו בשינוי. במקרה שהבית יהיה חשוך מאוד, או חם מאוד, וכן במקום שבו אין אפשרות לחמם את האוכל אצל השכנים, המיקל להרים את מתג הפחת בשינוי, יש לו על מי לסמוך.

נימוקים

א. איסור סגירת מתג חשמלי בשבת ויום טוב

הנושא הראשון שנדון בו, הוא השאלה מה חומרת האיסור להחזיר את החשמל בנדון דידן. אם מחזירים את החשמל לפעול, התאורה תחזור לפעול, המזגן יחזור לדלוק, וכן חימום המים במיחם וחימום הפלטה יחזרו.

בימינו, שהנורות הן נורות לד, ברור שמצד עצם ההדלקה, אין כאן איסור תורה. והוא הדין גם ביחס להפעלת המזגן. אם היה מדובר בשבת, יש מקום לדון אם החזרת הפלטה והמיחם לפעילות, היא מלאכת מבעיר. אבל השאלה שלנו היא ביום טוב, ואפילו אם יש כאן מלאכת מבעיר, היא אסורה ביום טוב לכל היות מדרבנן בלבד.

השאלה בנדון דידן נוגעת בעיקר לעצם החזרת החשמל בבית. לעניות דעתי עיקר כשיטת הפוסקים הסוברים שאין בסגירת מעגל חשמלי מלאכה דאורייתא, ודלא כשיטת החזון אי"ש או הרב אשר וייס. ולכן אילו היה מדובר בהרמת מתג פשוטה, בוודאי שהיה ניתן לומר שהרמתו בשינוי, היא תרי דרבנן.

ב. הרמת מתג פחת – איסור דרבנן או דאורייתא

אולם כאן מדובר בהרמת מפסק הפחת הראשי של הבית, ובזה יש מקום להתלבט. דעת החזון אי"ש (שבת סימן נ אות ט) שסגירת מעגל חשמלי, היא 'בניית' המעגל, ויש בזה איסור בונה.

הגרש"ז איערבאך חלק על החזון אי"ש בשתי תשובות שונות במנחת שלמה, והדיון העיקרי הוא בתשובה בחלק א סימן ט. נעקוב אחרי חלק מהדיון באותה תשובה, שהוא רלוונטי לענייננו.

הגמרא במסכת שבת (מז. – מז:): דנה בכל מיני כלים שעשויים מחלקים מתפרקים: מיטה של טרסיים, קנה של מנורה, קנה של סיידים ועוד ועוד. הגמרא אומרת, שאם הרכבת החלקים

נעשית לעולם באופן 'רפוי', זה מותר, אבל אם הרכבת החלקים נעשית באופן שהם מתחברים בחזקה, 'בתקיעה' בלשון הגמרא, זה אסור מהתורה. ואפילו אם מחבר בצורה רפויה כלי שדרכו בתקיעה, זה אסור מדרבנן, שמא יתקע, וכך נפסק בשולחן ערוך (או"ח שיג, ו). הראשונים נחלקו, אם טעם האיסור לתקוע הוא משום בונה או משום מכה בפטיש, אבל אין ספק שמדובר באיסור תורה.

הט"ז (שיג, סק"ז) כותב, שכל דבר שאינו עשוי להיות קיים תמיד, אלא רגילים לפרקו ולהחזירו הרי זה מותר ואין בזה לא משום בנין ולא משום תיקון מנא. בעקבות זאת, נכנס הגרש"ז לדיון בשאלה של מתיחת הקפיץ של שעון (מה שהיה נקרא בעבר 'עריכת שעון'), כפי שהיה נדרש בעבר לעשות מפעם לפעם, בשבת. לכאורה, מתיחת הקפיץ דומה להרכבה של חפץ שרגילים לפרקו ולהרכיבו תדיר, ולא צריך להיות בה איסור. אלא שחלק מהפוסקים אסרו את המתיחה של הקפיץ מהתורה. כך למשל נראית דעתו של הפמ"ג (שח, אשל אברהם סקע"ח) והחיי אדם (פרק מד סעיף מח). וסברתם, ששעון שהקפיץ שלו עומד, הוא שעון מקולקל. אילו היה אפשר, היו רוצים שהשעון יפעל תמיד. וזה שונה מכוס של פרקים או כלי דומה אחר, שלפעמים רוצים לפרק אותו. ולכן כוס של פרקים אינה נחשבת שבורה כאשר מפרקים אותה, מה שאין כן בשעון.

עם זאת, הגרש"ז מציין, שכאשר מדובר בספסל שנשמטה אחת מרגליו, אם החזרת הרגל נעשית באופן רפוי, ואי אפשר לתקוע את הרגל בכלל, הרי שאין בהחזרת הרגל איסור, כפי שכותב המגן אברהם (שח, סקל"ד). ולפי זה, אפילו אם השעון 'נשבר' על ידי כך שהקפיץ עומד, אם החזרת השעון לתקינות אינה דורשת שום 'תקיעה' אלא רק את מתיחת הקפיץ, למה שיהיה בזה איסור?

הגרש"ז מדגים את הרעיון הזה גם בהקשר של משאבת מים:

כמו כן במשאבה הנקראת "פלומף" אשר לפנים כולם השתמשו בזה לשאוב מים מהבורות, ידוע שהסילון צריך להיות מיד מלא מים, ורק אז עולים המים ע"י השאיבה עד לפתח היציאה ממש ונשפכים לתוך הכלי. אך יש שהמים מתאדים קצת או שנזלו מעט מהמים לתוך הבור אזי שופכים מעט מים לתוך הסילון והוא חוזר שוב להיות מלא כבתחלה, ורק אז יש אפשרות לשאוב מים.

ובזכרוני שגם בשבת היו רגילים לעשות כן ולא חששו כלל שמתקן בכך כלי שהוא מחובר ממש לקרקע. והן אמנם שאותם המים הנשפכים לתוך הסילון אינם נשארים שם שהרי שוב יוצאים מהסילון, אבל מכל מקום, הרי הועיל בפעולתו זו שהסילון יהיה תמיד מלא כפי הצורך ושיוכלו להשתמש עם המשאבה לשאוב מים, ואם כן, הרי הוה ליה תיקון גמור? ועל כרחך שאף גם זה דומה לנשמט רגל הספסל דכיון שדרכו להיות רפוי ואין לחשוש לשמא יתקע. ולכן מותר אפילו במחובר ממש לקרקע.

ובאמת, הגרש"ז מציין לפוסקים רבים שהקלו במתיחת הקפיץ של השעון גם בשבת עצמה. ועם זאת, כשהוא מסכם את הנושא של עריכת השעון, הוא אומר: "למעשה אין לזוז מהכרעת המשנ"ב (שלח, סקט"ו) דהוא בתראה, ונוטה לחשוש בזה לאיסור תורה". לאחר מכן, הגרש"ז מציג עוד חילוק בין מתיחת הקפיץ של השעון ובין לחיצה על מתג כדי להפעיל מעגל חשמלי:

ברם נראה דחבור מאוורר ומקרר עם הזרם בשבת קיל טפי מעריכת שעון ולכאורה אין בו שום איסור, כיון שכך תשימש תדיר, שאין מכניסים בהם את הזרם כי אם בשעה שרוצים להשתמש בהם ואחר כך תיכף מפסיקים את החבור. ואדרבה מאוורר כזה שאי אפשר לסוגרו ולעכב תנועתו והוא הולך וסובב כל הזמן אין לך קלקול גדול מזה...

כלומר, גם אם נאמר שכששעון קפיץ עומד, הוא מקולקל, הרי שברור שמכשיר חשמלי שיש לו מתג הפעלה וכיבוי, אינו נחשב מקולקל בשעה שהמתג מכבה אותו. וזהו עצם פעולתו של המכשיר, שברצון בעליו פועל, וברצותו, מכבה. למעשה, זוהי מסקנתו של הגרש"ז, שבסגירת מעגל חשמלי ע"י מתג ההפעלה שלו, אין איסור בונה מהתורה מן הדין.

כעת נחזור לנדון דידן. אילו היה מדובר על כך שהתאורה כבתה בטעות על ידי כך שמישהו לחץ על המתג, פשוט שזה ממש נידונו של הגרש"ז. אבל כיוון שמדובר במתג הפחת, כאן נראה נכון יותר לומר, שמדובר במצב שבו ה'מכשיר' מקולקל. אלא שמצד שני, ה'תיקון' של החשמל בבית קל מאוד. רק מרימים את אותו המתג. ואם כן, הרי זה תלוי ממש במחלוקת שהזכיר הגרש"ז, לגבי מתיחת קפיץ בשבת. שהמתירים יאמרו שגם בהרמת מתג הפחת אין בעיה (ובדומה למילוי המים במשאבת המים) והאוסרים, יאסרו. ואם כן, למסקנתו של הגרש"ז, שיש להחמיר בכך לחשוש לאיסור תורה בעקבות דעת המשנ"ב, הוא הדין גם כאן, וכן כתב גם בשמירת שבת כהלכתה (מהדורא בתרא, פרק יג, סעיף לו והערה קכא).

כך נוקט גם הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה ה, סימן כז). לעומת זאת, מדברי הרב ליאור (דבר חברון אורח חיים ב, סימן רכב) נראה שהוא סבור שגם החלפה של סוללה במכשיר היא איסור דרבנן בלבד, ובפשטות, הוא הדין בנדון דידן. וכן נראית גם דעת הרב עובדיה יוסף (מעין אומר ב, פרק ד "צרכי חולים ובטחון" סימן לא)¹.

¹ דעתו של הרב פיינשטיין בענין סתומה בעיני. ראו מה שהובא בשמו במסורת משה חלק ג עמ' פג (אות קעד):

ואמר רבינו שאין להתיר אמירה לנכרי לשנות הבטריה במכשיר שמיעה בשבת, דזה ממש מלאכה. ורק שמה אם זה לצורך גדול יהיה מותר. אבל כנראה לא יהיה יותר משבות דשבות ואז יהיה מותר במקום צורך גדול. בעניותי, נראה דדברים אלו קשיא רישא לסיפא. שבתחילת הדברים כתב שזה ממש מלאכה. ובסיפא התיר במקום צורך גדול לומר לגוי, כי זה שבות דשבות. וצ"ע.

ג. ביום טוב שני

אמנם, יש לומר שגם אם נאמר שהרמת מתג הפחת מצד עצמה היא איסור תורה, כאן הלא מדובר ביום טוב שני, וביום טוב שני, לכל הדעות אין איסור תורה.

מחד, הנודע ביהודה (מהדורה תניינא, אורח חיים מד) כותב, שלא מצרפים את הסברא שמדובר ביום טוב שני, לחשבונות של אמירה לגוי במקום מצווה וכדומה. משום ש"אף שיום טוב שני הוא דרבנן, מכל מקום אינו כשאר שבות. וכמה דברים החמירו בו מחמת שלא רצו לחלק בין יום טוב ראשון ליום טוב שני, דלא לזלזולי ביה".

ומאידך, נראה שדעת המשנ"ב בשאלה זו אינה ברורה כל כך. בשו"ע (או"ח תצו, ב) דן בשאלה אילו הקלות יש ביום טוב שני לעומת יום טוב ראשון, ומזכיר שמקילים לכחול את העיץ על ידי ישראל לחולה שאין בו סכנה ביום טוב שני, אף שביום טוב ראשון, אסור ע"י ישראל ומותר רק על ידי גוי. אבל מלאכה גמורה, מבואר ברמ"א שם שאסור, גם לחולה שאין בו סכנה.

בשער הציון (סק"ט) דן בשאלה אם מותר לעשות מלאכה גמורה בשינוי. שכיוון שהוא יום טוב שני, נמצא שיש כאן שבות של עצם היום טוב, ושבות של שינוי, והוא שבות בשינוי לצורך חולה. ולמעשה, הוא מניח בצריך עיון. כלומר, לא הסכים לגמרי לדעת הנודע ביהודה, וגם לא הכריע להדיא נגדו.

אלא שממקום שבאנו, הלא כאן מדובר ביום טוב שני של ראש השנה, ובזה כבר פסק השו"ע (תצו שם) שאין הבדל בינו ובין יום טוב ראשון כלל, גם לגבי חולים, משום שבראש השנה, שני הימים הם קדושה אחת. ואם כן, בוודאי שאין ראייה לחלק ולומר שבנדון דידן יהיה אפשר להקל על סמך העובדה שמדובר ביום טוב שני שהוא דרבנן.

ג. אמירה לגוי באיסור דרבנן במקום מצווה

בגמרא בעירובין (זו): נאמר:

ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה. אמר להו רבה נייתו ליה חמימי מגו ביתאי, אמר ליה אביי והא לא ערבינן? אמר ליה נסמוך אשיתוף אמר ליה הא לא שתפינן? נימרו ליה לנכרי ליתי ליה.

...אמר ליה דתניא הזאה שבות ואמירה לנכרי שבות מה הזאה שבות ואינה דוחה את

השבת אף אמירה לנכרי שבות ואינה דוחה את השבת?

אמר ליה ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה דהא מר לא אמר לנכרי זיל אחים.

הראשונים מבינים שלא מדובר במצב שבו יש סכנת נפשות לתינוק בלי המים החמים, שהרי במצב כזה פשיטא שמחללים שבת עליו. אלא היה מדובר בחימום המים קודם המילה, וניתן לדחות את המילה, והתינוק לא יסתכן, והשאלה היא רק לגבי הבאת מים חמים לצורך המילה.

את מסקנת הסוגיה "ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה" מבאר הרי"ף (כ.), שכיוון שלא אמרו לגוי לעשות מעשה דאורייתא של חימום המים, אלא רק איסור דרבנן של הבאת המים דרך כרמלית למרות שאין עירוב ושיתוף, זה מותר במקום מצווה. נמצא שלדעת הרי"ף, אמירה לגוי במקום איסור דאורייתא אסורה גם במקום מצווה, ורק באיסור דרבנן היא מותרת, במקום מצווה. גם הרא"ש (שבת פרק יט סימן ב) הולך בדרכו של הרי"ף, וכן היא גם דעת הרמב"ם (שבת פרק), שכתב:

הלכה ט: דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצווה. **הלכה י:** כיצד? אומר ישראל לגוי בשבת לעלות באילן או לשוט על פני המים כדי להביא לו שופר, או סכין למילה, או מביא לו מחצר לחצר שאין עירוב ביניהן מים חמין להרחיץ בהם קטן ומצטער וכן כל כיוצא בזה. התוספות (גיטין ח: ד"ה אף על גב) מפרשים את סוגיית הגמרא בעירובין בדומה לשיטתו של הרי"ף, אלא שהם מסייגים את ההיתר אפילו יותר, שרק במקום מצוות מילה, שמצד עצמה דוחה את השבת, התירו אמירה לגוי באיסור דרבנן. אבל אסור לומר לגוי להביא ספר תורה דרך כרמלית, למרות שזה תרי דרבנן במקום מצווה. כדעתם נוקט גם הרמב"ן (שבת קל: ד"ה וכן אני אומר). מדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל ברור שהוא לא הולך בדרך זו, שהרי התיר גם לצורך שופר או לולב.

עוד כותבים התוספות שם בשם בה"ג, שגם אמירה לגוי באיסור תורה מותרת, לצורך מצוות מילה לכל הפחות. ולדעתו, החילוק הוא בין הזאה, שהיא איסור דרבנן שעושה ישראל בידים, ואסורה לצורך מצווה, ובין אמירה לגוי שהיא שבות שאין בה מעשה של ישראל, ומותרת במקום מצווה, וכן היא דעת בעל העיטור (מובאת בר"ן שבת נו. מדפי הרי"ף ד"ה ונמצא). נמצא, שיש בידינו שלוש שיטות עיקריות בראשונים:

השיטה המקילה ביותר: שיטת בה"ג והעיטור, שמותרת אמירה לגוי באיסור דאורייתא, לצורך למצווה.

שיטת הבינים: שיטת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש שהתירו אמירה לגוי באיסור דרבנן לצורך כל מצווה.

והשיטה המחמירה ביותר: שיטת התוספות והרמב"ן, שמתירים אמירה לגוי באיסור דרבנן בלבד, ורק לצורך מצוות מילה.

בשולחן ערוך (שו, ה) הביא בסתם את דברי הרמב"ם, וביש אומרים, הביא את שיטת התוספות המחמירה. ובהלכות שופר (סימן תקפו, כא) סתם להקל.

הרמ"א בהלכות קידוש (רעו, ב) הביא את דברי בעל העיטור, אבל סיים שיש להחמיר, אם לא במקום צורך גדול:

יש אומרים דמותר לומר לגוי להדליק לו נר לסעודת שבת, משום דסבירא ליה דמותר אמירה לגוי אפילו במלאכה גמורה במקום מצווה, שעל פי זה נהגו רבים להקל בדבר

לצוות לגוי להדליק נרות לצורך סעודה, בפרט בסעודת חתונה או מילה, ואין מוחה בידם.

יש להחמיר במקום שאין צורך גדול, דהא רוב הפוסקים חולקים על סברא זו. במשנ"ב (שם סק"ד) נראה שמסתייג אפילו מההיתר במקום צורך גדול, ואפילו בחתונות: ושל"ה החמיר אף לצורך גדול ושכן ראה נוהגים בקהלות חשובים שיושבים בחשכה במוצאי שבת אפילו בחתונה עד שאמרו הקהל ברכו וכן נהג הגאון הר"ש כשהיו סועדים אצלו סעודה שלישית.

וכן כתב גם ערוך השולחן (שם סעיף יד), שמה שכתב הרמ"א שאין למחות ביד המקילים הוא רק משום מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, אבל אין לסמוך על דעת בעל העיטור במקום כל הפוסקים האחרים. נציין, שכאשר מדובר במצווה דרבים, כגון שנקרע חוט העירוב של העיר וצריך לקושרו קשר גמור על ידי גוי, התיר המשנ"ב (שם סק"ה) לומר לגוי גם במלאכה דאורייתא.

ד. שבות דשבות על ידי ישראל במקום מצווה

בפרי מגדים (שו, אשל אברהם סק"ז) נקט שההיתר של אמירה לגוי באיסור דרבנן לצורך מצווה, הוא רק באמירה לגוי, שהיא שבות דרבנן קל, אבל כשישראל עושה את המעשה בידים, אף על פי שזה 'תרי דרבנן', אין להתיר במקום מצווה. כיוצא בכך כתב בשו"ת בית יצחק (או"ח מב אות ה) ובמהר"ם שיק (או"ח קכא), וכן העתיק כף החיים (שם אות נב). אמנם, הפרי מגדים עצמו (שם סק"ח) כתב בשם האליה רבה, שגם על ידי ישראל מותר שבות דשבות במקום מצווה, וכן פשטות דבריו גם בסימן שכה (אשל אברהם סק"ו), וכן כתבו עוד פוסקים רבים: כך נראית דעת המשנ"ב (סימן שטז סעיף יב בביאור הלכה ד"ה לצוד) שהתיר להחזיר אווזים ותרנגולים לכלובם, כשמדובר בתרי דרבנן במקום הפסד. כך היא מסקנתו של הרב עובדיה יוסף (ליות חן סימן לה בסופו; חזון עובדיה שבת כרך ג עמוד תעז), כך כותב האגרות משה (או"ח ד, צא. אות א) ושש"כ (מ, ז) וכאמור, כך נוקטים עוד פוסקים.

ה. עשיית מלאכה בשינוי

בנדון השאלה, מדובר בהרמת הפקק בשינוי. האם שינוי שונה מסתם איסור דרבנן? בגמרא בכתובות (ס.) נאמר:

תניא, רבי מרינוס אומר, גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף הלכה כרבי מרינוס.

תניא, נחום איש גליא אומר צינור שעלו בו קשקשין (-מרזב שנסתם בקשים ועשבים), ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש. מאי טעמא? מתקן כלאחר יד הוא, ובמקום פסידא לא גזרו בה רבנן. אמר רב יוסף, הלכה כנחום איש גליא.

הראשונים על אתר נחלקו בהבנת היקף ההיתר.

הראב"ד (על הרמב"ם שהבאנו לעיל, שמתיר אמירה לגוי באיסור דרבנן במקום מצווה ובמקום הפסד) כותב:

אם היה מקצת חולי, הוא עצמו עושה, שהרי גונח יונק חלב בשבת... וכן אמרו במקום הפסד, כגון צינור שעלו בו קשקשין ממעכן ברגלו.

נראה מדבריו, שהוא סבור שבמקום הפסד לא צריך תרי דרבנן, אלא אפילו חד דרבנן מותר. הרמב"ן (תורת האדם שער המיחוש) לומד מהסוגיא, שמותר לחולה שאין בו סכנה לעשות מלאכה דאורייתא בשינוי, בניגוד לשאר איסורי דרבנן, שאסורים סתם כך לחולה שאין בו סכנה. כלומר, 'שינוי' הוא איסור דרבנן קל יחסית. כך כותב גם הרשב"א (שבת צה. ד"ה חולב) שההיתר של גונח עושה חליבה בשינוי, הוא אפילו למאן דאמר שחליבה אסורה מהתורה. והסברא, שכיוון שעושה בשינוי, ניכר הדבר במיוחד, ולא סביר שיבוא לידי איסור דאורייתא.

ולעומתם, שיטת הריטב"א בסוגיא בכתובות היא, שמה שהותר לגונח או בדין של צינור שעלו בו קשקשים, הוא רק משום שעצם החליבה או תיקון הצינור, הוא איסור דרבנן בלבד, וההיתר הוא של תרי דרבנן במקום הפסד.

בפשטות, השאלה אם העיקר הוא כשיטת הריטב"א או כאחת השיטות דלעיל, תלויה בשאלה אם איסור חליבה בשבת הוא מהתורה או מדרבנן. ואם כן, כיוון שמצינו ראשונים רבים שסוברים שאיסור חליבה מהתורה, נמצא שראשונים אלו סוברים שמותר לעשות כל איסור דרבנן במקום הפסד, כשיטת הראב"ד, או לכל הפחות ניתן להקל כך לגבי מלאכה דאורייתא בשינוי. בין הראשונים שסוברים שאיסור חליבה הוא מהתורה ניתן למנות את הרי"ף (שו"ת, סימן שיב), ר' אברהם בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן יח) ורבנו תם (ספר הישר, חידושים סימן כג) ועוד.

הראשונים מקשים, מדוע כשפורצת דליקה בשבת, לא התירו לכבות אותה. הרי מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה, שהרי אינו מכבה לצורך הפחמים, ומדובר במקום הפסד. הר"ן (על הרי"ף, שבת סא. ד"ה ובמקום פסידא) כותב:

יש לומר, שאני כבוי דכיון דאם היה צריך לגופו היה אסור מן התורה ואין הכל בקיין לחלוק בין מלאכה הצריכה לגופה לשאינה צריכה, משום הכי אסרי רבנן אפילו במקום פסידא, ואפילו ע"י נכרי נמי אסרו לפי שמתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה ע"י נכרי אתי לכבויי איהו גופיה.

אי נמי שאני הכי שהוא שבות כלאחר יד שממעכין ברגליו וחמיר טפי משבות דשבת הנעשה כדרכו דהיינו על ידי נכרי.

התירוקן הראשון של הר"ן הוא, שמלאכה שאינה צריכה לגופה זה איסור דרבנן חמור במיוחד, וגם מדובר במצב שבו אדם בהול על ממונו, לא הקלו בו.

התירוקן השני הולך בדרכו של הרמב"ן שהזכרנו לעיל, שאיסור דאורייתא בשינוי קל אפילו יותר מאשר אמירה לנכרי.

הרב שמואל אריאל ("עשיית מלאכה בשינוי, במקום צער או הפסד", תחומין לא) סוקר באריכות שיטות ראשונים בעניין ומסכם:

בסיכום - עלה בדינו, שרוב גדול של הראשונים נקטו באחת משתי הדרכים הראשונות שהזכרנו: שכלל איסורי דרבנן הותרו משום צער והפסד, או לכל הפחות שמלאכה בשינוי (אף שמצד עצמה היא מלאכה דאורייתא) הותרה במצבים אלה. וראו שם בהמשך דבריו, שסוקר שיטות הפוסקים בעניין.

ו. מה נחשב מקום מצווה לענייננו

בסימן שכה סעיף י דנים השו"ע והרמ"א בשאלה אם מותר להנות ממים שהביא גוי דרך רשות הרבים או דרך כרמלית, עבור ישראל. הרמ"א שם כותב:

ויש מתירין אף לכתחלה. וכן נהגו היתר לומר אף לכתחלה לגוי להביא שכו, או שאר דברים, דרך כרמלית או בלא עירוב. ואף על פי שיש להחמיר בדבר מכל מקום, אין למחות ביד המקילין לצורך שבת ובשעת הדחק. דהא יש להקל באמירה לגוי לצורך, כמו שנתבאר סימן ש"ז וכל שכן בכהאי גוונא.

וכתב על כך המשנה ברורה:

(ס) ואף על פי שיש להחמיר - דמטעם שבות דשבות אין מתירין לכתחלה רק בצורך גדול או לדבר מצווה גמורה כגון שהוא צריך המשקה לקידוש או להביא התבשיל החם שהוכן לסעודות שבת.

(סב) לצורך שבת - כתבו האחרונים דמכל מקום אין להקל אלא בשכר וכיוצא בזה, מהדברים הצריכים בשבת שאי אפשר להיות בלעדם אלא בדוחק קצת, אבל דברים שאין צריך כל כך כגון פירות וכיוצא בכך אין להקל. ואפילו אם הוא רוצה להתענג בהם לכבוד שבת. ולא יפה עושין המשלחין ע"י גוי מגדנות לאורח ולחתן חוץ לעירוב.

העולה מדבריו הוא שיש שלוש מדרגות של דברים שהם 'לצורך הסעודה':

כאשר מדובר בהבאת משקה לקידוש או תבשיל חם לסעודת שבת, זה נחשב צורך מצווה גמור, שמותר לעשות בשבילו תרי דרבנן.

כאשר מדובר בדברים שהדרך שיהיה אותם בסעודות שבת, וזה נחשב דוחק קצת שהם חסרים בסעודה, יש למקילים על מי לסמוך.

כאשר מדובר בדברים שהם תוספת בעלמא, ואינם חלק מהשגרה של סעודות שבת, אין זה נחשב צורך סעודה.

בנדון דידן, מדובר במצב שבו בלי החשמל, התבשילים לא יהיו חמים, ולכן בפשטות מדובר בצורך מצווה.

אמנם, כאשר יש שכנים קרובים, שניתן להעביר אליהם את האוכל בקלות יחסית, מסתבר שאסור להשתמש בהיתר של תרי דרבנן, שהרי ניתן להגיע לאותה תוצאה, בלי איסור כלל².

אלא שיש לעיין בצורך מצווה מצד אחר. אולי נאמר, שמחמת שהדירה חשוכה ואינה ממוזגת, יש בכך צורך מצווה.

כבר הזכרנו לעיל את דברי הרמ"א (רעו, ב) שהביא את דעת בעל העיטור, שמותר לומר לגוי להדליק נר בשבת, לצורך סעודת שבת. במשנה ברורה (שם סק"כ) כתב:

לסעודת שבת - היינו שיושב בחשך ואין לו שום נר לאכול אבל אם גמר סעודתו אף שעדיין לא בירך ברכת המזון או שיש לו נר אחד פשיטא דאסור לצוות לא"י להדליק לו דהוי שבות שלא במקום מצוה.

מדברי המשנ"ב נראה, שכל שיש אור קלוש בבית, של נר אחד, שוב אין הדלקת הנר נחשבת צורך מצווה. ואם כן, באור יום, בוודאי שאין בהדלקת הנר צורך מצווה.

אמנם, המעיין במקור הדברים, יראה שאין להביא ראיה. בעולת שבת (סק"ב) כתב:

מה שכתב שעל פי זה נהגו רבים להקל וכו'. פירוש, אפילו להדליק בחדר שאין שם נר מקודם, אבל אם יש שם נר אלא שמוסיף נרות לכבוד הקרואים או משום שמחה בלאו הכי מותר, ואפילו למאן דפליג בנידון זה מודה דמותר בכהאי גוונא...

וכן נראה להורות וללמד לבני הסעודה שידליקו נר אחד גדול בכדי שיוכל לדלוק כל זמן משך הסעודה מבעוד יום, ויעמיד באמצע החדר בכדי שיוכל להאיר לכל הזויות שבחדר, ואחר כך, כשיבואו הקרואים יכול להדליק ע"י גוים ולהרבות נרות כפי רצונו וכאות נפשו...

האחרונים חולקים על דברי העולת שבת, וכתבו שפשוט שאין לומר לגוי להדליק נרות נוספים, כשיש כבר נר אחד שדולק, שהרי אין בכך כל מצווה. אבל המציאות שעליה מדבר העולת שבת היא שבני הסעודה הדליקו "נר אחד גדול בכדי שיוכל לדלוק כל זמן משך הסעודה מבעוד יום... באמצע החדר, בכדי שיוכל להאיר לכל הזויות שבחדר". כלומר, מדובר במצב שאותו נר אחד מספיק להאיר את כל החדר כולל הזויות שבו.

² ואמנם, במנחת שלמה (חלק א סימן ז) דן במה שכתב תלמידו הרב נויבירט בשש"כ פרק לב סעיף סה:

ומותר להדליק את האור בשביל החולה שבסכנה, אף אם אצל שכנו ישנה מנורה דלוקה, אלא שהעמדתה לרשות החולה תגרום לשכן צער וסבל גדול, כגון ששכנו ישן ויש צורך להעיר אותו.

המנחת שלמה מבאר את יסודות ההיתר, שאין אדם חייב לטרוח ולהציל את חברו מפיקוח נפש בהיתר, כדי למנוע ממישהו אחר להציל את אותו אדם באיסור. ולכאורה גם בנדון דידן אפשר לומר, שהשכנים אינם חייבים לטרוח ולאפשר להשתמש בפלטה שלהם לחימום האוכל של המשפחה שנפל לה החשמל, אבל כאשר השכנים מוכנים לכך, ויכולים לעשות זאת בקלות, צריך לבדוק איתם, אם יש אפשרות לחמם את המאכלים אצלם.

ממילא, כך יש להבין גם את דברי המשנ"ב, שכאשר יש כבר נר אחד, שהוא מספיק לסעודה כראוי, אין להדליק נרות נוספים. אבל אם הנר הזה אינו מספיק, מסתבר שלדעת בעל העיטור מותר להדליק, אף שאין מדובר בחושך גמור. וממילא, יש לומר שגם כאשר מדובר בבית אפל, שגם ביום התאורה אינה טובה, ואי אפשר לעשות את הדברים שרגילים לעשות בבית, כגון לקרוא, ובוודאי אם רוצים ללמוד, שזה נחשב צרכי מצווה³.

ז. למעשה

אם נסכם את האמור, לנדון דידן:

הפוסקים נחלקו אם הרמת מתג הפחת בבית אסורה מהתורה ומדרבנן. גם הגרש"ז שהחמיר בדבר, נראה שהחמיר משום פסקו של המשנ"ב שהחמיר לגבי מתיחת קפיץ השעון בשבת, שחשש לדאורייתא. אבל גם הוא הביא פוסקים רבים שהקלו, ואף שנהגו כך למעשה. כאן מדובר בעשיה בשינוי, כגון שירים את המתג ע"י המרפק וכדומה. ובשינוי יש המתירים גם באיסור דאורייתא ממש, במקום צורך משמעותי. מאידך, מקום הצורך בנדון דידן אינו ברור כל כך. בוודאי שזה משתנה בהתאם לתנאים בין בתים שונים. יש שהבית אפולולי מאוד והחום גדול, ויש שהבית מואר למדי ולא חם במיוחד. יש שניתן בקלות להעביר את האוכל המיועד לצרכי החג לשכנים, ויש שאי אפשר להעביר את האוכל בקלות שכנים. לכן, קשה מאוד לקבוע מסמרות בדין זה. בנוסף, הפוסקים משתדלים להימנע מלהתיר בדרכים כאלו, בפרט כשהיתר נוגע לשימוש במכשירי חשמל. לכן, נראה שכלל אין להתיר להרים את מתג הפחת אפילו בשינוי. אמנם, במקום שהבית יהיה חשוך מאוד, או חם מאוד, וכן במקום שבו אין אפשרות לחמם את האוכל אצל השכנים, המיקל להרים את מתג הפחת בשינוי, יש לו על מי לסמוך.

³ ראו גם דבריו של הרב דוד יוסף (הלכה ברורה, אמירה לנכרי ב עמ' 214)

מעיקר הדין מותר לומר לגוי בשבת שיכבה את אור החשמל הדולק בחדר השינה ומפריע לו לישון... שמכיוון שכיבוי האור אינו אסור אלא מדרבנן, ויש לו צער מחמת האור, נחשב הדבר לשבות דשבות במקום צער. וכן אם הופעל מכשיר הרדיו בטעות, ומשמעי קול גדול, מותר לומר לגוי שיכבה אותו.

וכן מותר מעיקר הדין לומר לגוי בשבת שיכבה את מיזוג האויר כשיש לו צער מחמת שנעשה החדר חם מדי או קר מדי, והוא צריך להשאר באותו חדר, ואינו יכול ללכת לחדר אחר...

בהערות שם הפנה גם לתשובתו של אחיו, הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף מהדורא בתרא סימן רעח עמ' ריג) שהקל בדבר באופן דומה. והרב יצחק יוסף מסיים שם: "אף שבעיקר הדין יש לצדד בזה למעשה, יש ליהדר בהוראה זו, שלא יצא בכך ח"ו זלזול בכל איסורי דרבנן לעשותם בשינוי..."